

Krajnyák Enikő:

A vallásszabadság útja a tordai országgyűléstől az Emberi Jogok Európai Egyezményéig

Bevezető gondolatok

„Urunk ő felsége, miképen ennek előtte való gyűlésibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképen mostan ez jelen való gyűlésébe azont erősíti, tudniillik hogy mindön helyökön az prédikátorok az evangeliomot prédikálják, hirdessék, kiki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem pedig senki kényszerítéssel ne kényszeritse az ő lelke azon meg nem nyugodván; de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért pedig senki [...] az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől. [...] és nem engedtetik senkinek, hogy senkit fogsággal avagy helyéből való priválással fenyögessön az tanításért, mert az hit istennek ajándéka, ez hallásból lézőn, mely hallás istennek ígéje által vagyon.”

Így hangzanak az 1568. évben ülésező tordai országgyűlés szavai, amely kimondta négy vallás – a katolikus, az evangélikus, a református és az unitárius – szabadságát és egyenjogúságát, és ezzel meghirdette a vallási toleranciát. A gyűlésen kihirdetett tétel történelmi jelentőségű, korábban nem volt példa sem a magyar, sem az európai gyakorlatban arra, hogy a reformációt követő vallási pluralizmus kérdését békés úton, fegyveres konfliktusok nélkül kíséreljék meg megoldani, s törvényekkel deklarálják a legjelentősebb keresztény egyházak egyenlőségét, anélkül, hogy bármelyiket előtérbe helyeznék a többi keresztény egyház hátrányára.

Azóta több évszázad telt el, s a történelmi-politikai közeg is megváltozott: világszerte számos nemzetközi emberi jogi egyezmény született, amelyek már túlmutatnak a tolerancia keretein: nem emelnek ki bizonyos vallásokat, nem állítanak fel preferenciákat a keresztény egyházak irányában, hanem mindegyik vallás tekintetében garantálnak bizonyos – ám nem kimerítő jelleggel felsorolt – jogokat, azaz deklarálják a lelkiismereti és vallásszabadságot.

Ettől függetlenül sem szabad azonban elfelejtenünk, hogy mi, magyarok voltunk azok, akik letették a vallási tolerancia alapkövét, amely biztos talajt nyújtott a tolerancia továbbfejlődéséhez. Jelen tanulmányomhoz is e cikkely szolgált kiindulópontul, és segített hozzá ahhoz, hogy a vallásszabadság mai koncepciójához, annak gyakorlati érvényesüléséig jussak el. A téma rendkívül aktuális, hiszen több évszázad dacára a vallásszabadság kérdése még mindig nem minősül teljes mértékben lezárt, megoldott kérdésnek: a globalizáció következtében az európai országoknak soha nem látott mértékű vallási és világnézeti pluralizmussal kell szembenézniük, s arra a XXI. század elvárásainak megfelelő választ adniuk, ami végső soron a korábbi állam–egyház viszony újragondolásához is vezethet.

A tanulmány első részében a vallásszabadság magyarországi fejlődése kerül bemutatásra a tordai törvénytől egészen a napjainkban is hatályos egyháztörvényig. A második rész a lelkiismereti és vallásszabadság nemzetközi jogi hátterével, különösen az Emberi Jogok Európai Egyezményével foglalkozik. E részben kitérek a hatályos magyar egyháztörvénynek az Egyezménnyel való megfelelésére is. Végezetül pedig, a két szál összefonódásaként a nemzeti és a nemzetközi garanciák közötti kölcsönhatásról, végső soron a XVI. századi magyar országgyűlésről indult garancia jogfejlődésre gyakorolt hatásról esik szó.

1. A vallásszabadság koncepciójának fejlődése a magyar szabályozásban

1.1. A vallás szabad garantálása felé vezető út első lépése: a tolerancia meghirdetése a tordai országgyűlésen

A törvény – amely kimondta a négy vallás egyenjogúságát, ezzel meghirdetve a vallási toleranciát – a nyugati civilizációban elsőként tett kísérletet arra, hogy pontot tegyen a vallási megosztottságból, a hitbéli különbségekből fakadó problémák, konfliktusok végére. A középkori Európa nem ismerte a vallási türelmet: a keresztény vallás és a római katolikus egyház „egyeduralkodó” volt. A reformáció során létrejött vallások hívőit – lutheránusok, kálvinisták – az egyház éppúgy eretneknek bélyegezte, ahogyan a nem keresztény vallású embereket – pogányok, muszlimok, zsidók –, s az élet egyéb területein is ellehetetlenítette őket (például bizonyos hivatalok megszerzésének feltétele volt a katolikus vallás). A reformáció egyre nagyobb térnyerését követően a római katolikus egyház végül meggyengült, s a konfliktusokat fegyveres konfliktusok, úgynevezett vallásháborúk során próbálták rendezni (francia és német területeken). A Német-Római Birodalomban 1555-ben megkötött augsburgi vallásbéke kimondta ugyan az evangélikus vallás egyenjogúságát a katolikkal, a szabad vallásválasztást és -gyakorlást azonban nem engedte meg: a „*cuius regio eius religio*” elve alapján – akié a föld, azé a vallás – az alattvalóknak követniük kellett fejedelmük vallását.

Magyarországon sem volt egyszerűbb a helyzet: a katolikus Habsburg-uralkodókkal szembeszegülő magyar nemesség felvette a protestáns vallások valamelyikét. Az erdélyi fejedelem és az erdélyiek nagy része a lutheránus irányzathoz csatlakozott, majd később a kálvinizmushoz. Az erdélyi reformáció harmadik ága az antitrinitárius (Szentháromság-ellenes) unitárius vallás volt. Erre a helyzetre megoldást kellett találni, a négy egymásnak feszülő felekezet konfliktusa megoldásért kiáltott. Ilyen körülmények között hívták össze pontosan 452 éve a Tordán megtartott országgyűlést, amely során egyenjogúsították a négy vallást, és kimondták a lelkiismereti és vallásszabadsághoz való jogot. A törvény nem deklarált államvallást, s a korábbi investitúraharcok feloldásaként kimondta, hogy az uralkodói hatalom fölötté állt az egyháznak, de nem volt joga a vallások között bármilyen szempontból különbséget tenni. Ezzel példát állítottak egész Nyugat-Európa elé.¹

A tordai vallásbéke egyrészt lezárta a vallási pluralizmus politikai problémáját, másrészt pedig kiindulópontjául szolgált egy politikai filozófiai irányzatnak, amely már nem elégedett meg a tolerancia gyakorlati megvalósulásával. Hiszen, ha jól megvizsgáljuk, a fenti dokumentum csupán arra ad garanciát, hogy megszünteti a konfliktust a négy vallás hívei között azzal, hogy azokat egyenrangúnak ismeri el. Nem ad választ azonban a nem keresztények, az eretnekek, az ateisták kérdésére: azaz mégiscsak preferálja a keresztény vallásokat az egyéb felekezetek, a nem-keresztény vallások és a nem vallási világnézetek hátrányára. A tordai törvény tehát még nem tartalmaz olyan kitételt, amelynek alapján az egyenrangúság elvét az összes hitre vonatkozóan lehetne megfogalmazni. Pedig a felekezeti sokszínűség elterjedése után a vallási és nem vallási felfogások egyre szélesebb spektruma villant fel: már nem csupán egyféle – a katolikus egyház által vallott – meggyőződésre, életfelfogásra volt lehetőség, hanem a jó életről alkotott vélemény közösségenként vagy akár személyenként egymástól radikálisan is eltérő lehetett. Megjelent az igény tehát az állam világnézeti semlegessége iránt: az államnak olyan álláspontra kellett helyezkednie, hogy ne alkosson véleményt, ne preferáljon egyetlen életideált sem. A toleranciát tehát fel kellett váltani egy másik elvvel; a világi hatalom világnézeti elköteleződését – amely korábban a keresztényekre vonatkozott – fel kellett számolni.

¹ Pach Zsigmond Pál (főszerk.): *Magyarország története 1526–1686*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. 521–534.

Ezt az igényt elégitették ki a polgári forradalmak, amelyek a XVIII. és a XIX. században zajlottak le. Ezen forradalmak célja az abszolút monarchia megdöntése volt, amely magával hozta a liberális eszmék térnyerését: többek között az állam és az egyház szétválasztását, majd az alkotmányos berendezkedések megalapításával a semlegesség elterjedését. A forradalmaknak és a radikális változások iránti igénynek az okai – többek között – abban keresendők, hogy a korábbiaktól eltérően a vallási eszmék már nem integrálónan hatottak a társadalomra, hanem felforgatták annak évszázadok alatt megszilárdult belső rendjét. Az uralkodók arra kényszerültek, hogy a valláspolitikát a világi politika szempontjainak vessék alá; az állami tekintély segítette az egyházakat, hogy pozícióikat valamilyen formában továbbra is megőrizzék. Az egyház inntől kezdve csak korlátozottan tudta érvényre juttatni saját valláspolitikai szempontjait. Mindezt jól jelzi, hogy a XVIII. században egyre több államban jutott érvényre a vallási türelem. Tovább csorbította az egyház politikai szerepét a felvilágosodás viszonyulása a kérdéshez; az eszme képviselői ugyanis hangsúlyozták az önmeghatározást, azaz azt, hogy minden ember különleges, egyedi értékeket hordoz; ezeket az értékeket mindenkinek magának kell felfedeznie, s ezek befolyásolják azt a világképet, azokat az elérendő célokat, amelyek szerint kell élnünk, s amelyeket meg kell valósítanunk.²

John Rawls is a vallásháborúk idejétől vezeti le a már említett észszerű pluralizmus tényének elméletét. Szerinte ugyanis a modern politikai filozófiának számolnia kell azzal a ténnyel, hogy az embereknek a jó életre vonatkozó felfogása egyénenként eltérő lehet. A jó élet valamely felfogásán azt az elképzelést értjük, hogy mi az emberi élet értelme, milyen elveket kell szem előtt tartani, mire kell törekedni ahhoz, hogy az ember értékes életet éljen. Ezen nézetek különbsége nem észszerűtlen, s nem léteznek olyan kényszerítő erejű érvek ahhoz, hogy a más életfelfogást vallókat meg lehessen győzni a sajátunk helyességéről.³

A semlegesség elméletének tárgyalása kapcsán kiemelkedő szerepet játszott Jean Bodin francia gondolkodó, majd John Locke angol filozófus. Bodin szuverenitás-elméletében kimondja, hogy az állam a versengő felek fölött áll, nem feladata, hogy igazságot tegyen a vallási vitákban.⁴ John Locke pedig a *Levél a vallási türelemről* című művében foglal állást a kérdésben: „a lelkek üdvösségének gondja semmiképpen sem tartozhat a polgári hatóságra”, - azaz az államra.⁵ A Locke elképzelését továbbgondoló Harold Laski az államra mint elfogulatlan döntőbíróra tekint: egy polgár sem élvezzi az igazi vallásszabadságot addig, amíg az állam nem szemléli közönnyel a vallási formák bármelyikét, legyen az akár az ateizmus.

Le kell szögezni azonban, hogy az állam és az egyház elválasztása nem jelenti egyúttal a vallások vagy a vallásos életforma elutasítását. Tocqueville szavaival: „Nagyon téved, aki úgy véli, hogy a demokratikus társadalmak természetüknél fogva ellenségei a vallásnak”.⁶ A hangsúly az egyház *politikai* szerepének visszaszorításán van. Az idézett demokratikus társadalmak célja nem az egyház jogainak csorbítása, hanem inkább annak világi elemektől való megtisztítása, függetlenségének biztosítása volt. Ez arra utal, hogy az egyházi személyek ne rendelkezzenek közjogi státusszal, ne legyen szerepük a világi hatalom meghatározásában. Ugyanígy a magas rangú világi tisztségviselőknek, nemeseknek, uralkodóknak ne legyen joguk beleszólni abba a kérdésbe, hogy kik legyenek egyházi főtisztviselők.

Megjegyzendő, hogy a vallásszabadság garantálása nem jelenti egyúttal az állami semlegesség megkövetelését, az állam és az egyház teljes elválasztása csupán egy lehetőség a vallásszabadság értelmezésére. A szakirodalom négy kategóriát állít fel a két intézmény egymáshoz való viszonyának tekintetében: a radikális elválasztás, az államegyház, az

² Bódig Mátyás – Györfi Tamás (szerk.): *Államelmélet. A mérsékelt állam eszméje és elemei. I. Elméletörténet.* Bíbor Kiadó, Miskolc, 2002. 118–128.

³ Rawls, John: *Political Liberalism.* Columbia University Press, New York, 1996. 54.

⁴ Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok.* Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 558.

⁵ Locke, John: *The Works of John Locke in Nine Volumes. Vol.5.* Rivington, London, 1824. 12.

⁶ Tocqueville, Alexis de: *A régi rend és forradalom.* Atlantisz Kiadó, Budapest, 1994. 49.

együtműködés és elválasztás modelljét, illetve a – Magyarországon is érvényesülő – kapcsolódó modellt.⁷ Ez utóbbi modell lényege a két intézmény dinamikus együtműködése, a pozitív, támogató semlegesség, a népegyházakkal való együtműködés, az államegyháziság tagadása, valamint a lelkiismereti és vallásszabadság szigorú védelme. A magyar Alaptörvény kimondja, hogy „Az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak. Az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együtműködhetnek.”⁸ A radikális elválasztással szemben, amely teljes mértékben igyekszik kizárni a két intézmény bárminemű ráhatását egymásra, a kapcsolódó modell megengedi, hogy az állam és az egyházak bizonyos (például oktatási vagy szociális) célok érdekében együtműködjenek. A kapcsolódó modell az államegyháziságtól is távol áll, hiszen abban az esetben csupán egyetlen – történelmi-kulturális okok következtében dominánssá váló – egyház élvez nagyobb védelmet a többivel szemben, míg Magyarországon számos egyház élvez azonos státuszt. Mint láthatjuk, a teljes semlegesség tehát nem követelménye a vallásszabadság nemzetközi egyezményeknek megfelelő garantálásának, ugyanakkor egy olyan elvként foghatjuk fel, amely hozzájárult a tolerancia kereteinek bővítéséhez.

1.2. A tolerancia kiterjesztése Magyarországon: az 1848. évi XX. törvénycikktől a 2011. évi CCVI. törvényig

A XIX. században Magyarországon is megkezdődött a polgárosodás, a társadalmi rend átalakulása. Ennek eredményeképpen számos előremutató törvény született, így az 1848. évi III. törvénycikk a felelős magyar minisztérium felállításáról, a IV. törvénycikk a magyar országgyűlés jogköreinek bővítéséről, az V. törvénycikk a választójogról rendelkezett. A vallásszabadság kérdésében is jelentős változás történt, az 1848. évi XX. törvénycikk kibővítette a bevett vallások körét a görög katolikussal és az unitáriussal.⁹ Ezzel a lépéssel megszűnt a katolikus vallás hegemoniája, amely a Habsburg-uralkodók idején jelentősen megerősödött, háttérbe szorítva a többi – ugyancsak bevett – vallást. Kiemelendő, hogy az 1848-as szabályozás nem valósította meg a teljes vallásszabadságot, hiszen a toleranciát továbbra sem terjesztette ki a többi felekezetre, illetve a felekezet nélküliekre.

Az áttörő változást az 1895. évi XLIII. törvény hozta meg, amely Magyarországon is bevezette a lelkiismereti és a vallásszabadságot. A törvény kimondta, hogy „mindenki szabadon vallhat és követhet bármely hitet vagy vallást, és azt az ország törvényeinek, valamint a közérkölcenség kívánalmainak korlátai között külsőképen is kifejezheti és gyakorolhatja”.¹⁰ A törvény jelentősége ezen túl, hogy a kisegyházak számára is megnyitotta a törvényes működés lehetőségét, részletes szabályokat írt elő a jövőben elismerendő vallásfelekezetekre vonatkozóan. A törvény különbséget tett a közjogi státuszt élvező bevett egyházak és a magánjogi jogállású törvényesen elismert vallásfelekezetek között.¹¹ A bevett egyházak körébe tartozott a tordai törvényben szereplő négy vallás, továbbá az 1848-as szabályozás értelmében az unitárius és a görögkeleti, valamint a zsidó vallás.¹² Törvényesen elismert felekezetnek a baptista és az iszlám minősült.¹³ Bár a közjogi-magánjogi személyek elhatárolási kritériumai a szakirodalomban is vita tárgyát képezik, általánosságban megállapíthatjuk, hogy az alapítás (közjogi vagy magánjogi aktussal történik-e); a feladatok jellege (például közfeladatot ellátnak-e), valamint az állammal való együtműködésük szerepe határozza meg az egyházak közjogi

⁷ Halmai – Tóth: i.m. 560.

⁸ Magyarország Alaptörvénye VII. cikk (3)-(4). bekezdés

⁹ 1848. évi XX. törvénycikk a vallás dolgában, 1.§; 6.§

¹⁰ 1895. évi XLIII. törvénycikk a vallás szabad gyakorlásáról, 1.§

¹¹ Horváth Attila: A vallásszabadság és az egyházjog története Magyarországon az államalapítástól a II. világháborúig. In: *Hét Hárs*, 2011/10. 18–19.

¹² Ez utóbbit az izraelita vallásról szóló 1895. évi XLII. törvénycikk emelte a bevett vallások közé.

¹³ Gergely Jenő: A keresztény egyházak és az izraelita felekezet autonómiája. *Múltunk*, 2010/1. 12.

vagy magánjogi státuszát. A közjogi státusz tehát azt vonja maga után, hogy ezek az egyházak közfeladatot láthatnak el, közcélú intézményeket hozhatnak létre, az állam közjogi státuszuknál fogva partnernek tekinti őket, ezáltal együttműködhet velük.¹⁴

A bevett és elismert vallásfelekezetek közötti különbségtételre vonatkozó szabályokat az 1947. évi XXXIII. törvénycikk törölte el, a korábbi törvénycikk többi rendelkezésének hatályban tartása mellett.¹⁵ Az 1895-ös törvénycikk egyébként csaknem száz évig – 1990-ig – maradt hatályban. A kommunizmus időszakában azonban az egyházak csak fokozott állami kontroll alatt működtek, és a lelkiismereti és vallásszabadság érvényesüléséről nem beszélhetünk. Az 1951. évi I. törvény által létrehozott Állami Egyházügyi Hivatal hatáskörébe tartozott a pártvezetés által kialakított egyházpolitikai koncepciók, döntések végrehajtása, így a rendszerváltásig az egyházak lényegében az állam gyámsága alatt álltak.¹⁶

Újabb állomás volt a vallásszabadság és az egyházak jogi státuszának tekintetében a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló 1990. évi IV. törvény, amely a korábbi szabályozásokkal ellentétben semmilyen különbséget nem állított fel az egyházak között. A törvény kimondta, hogy a lelkiismereti és vallásszabadság mindenkit megillető alapvető emberi szabadságjog, amely magában foglalja a vallás vagy lelkiismereti meggyőződés szabad megválasztását, elhagyását, gyakorlását, kinyilvánítását, tanítását.¹⁷ A törvény rendelkezik továbbá az állam és az egyházak kapcsolatáról, ennek tekintetében kimondja, hogy a két intézmény egymástól elválasztva működik.¹⁸ A jogszabály az egyházak intézményi függetlenségének biztosítékaul megtiltotta az Állami Egyházügyi Hivatalhoz hasonló, az egyházak irányítása, felügyelete céljából működő szervek létesítését.¹⁹ A törvény tehát teljes vallási semlegességet valósított meg, így intézményesítette az elválasztási modellt.

Másfajta megközelítést alkalmaz a hatályos egyházjogi törvény, a 2011. évi CCVI. törvény, amely több ponton eltér az 1990-es szabályozástól, és visszalép az 1896-os törvény koncepciójához. Egyrészt különbséget tesz az egyházak között azzal, hogy megállapítja: vallási közösség jogi személyiség nélkül, vagy jogi személyiséggel rendelkező szervezeti formában működhet. Utóbbi kategórián belül is felállít különböző típusokat, így a vallási egyesületet, a nyilvántartásba vett egyházat, a bejegyzett egyházat és a bevett egyházat különbözteti meg. Másrészt pedig elveti a semlegesség modelljét, és a kapcsolódó modellt deklarálja azzal, hogy megállapítja: „*az állam és a jogi személyiséggel rendelkező vallási közösségek együttműködhetnek a közjó előmozdításában...*”²⁰

Megjegyzendő, hogy a törvény kihirdetésekor csupán két kategóriát – a vallási tevékenységet végző egyesületet és az egyházat – különböztetett meg. A koncepció azonban a kettőről négy kategóriára bővítéssel nem változott meg, lényege továbbra is az állam és bizonyos egyházak közötti együttműködés garanciája maradt. Ahhoz azonban, hogy az állam meghatározott egyházakkal együtt tudjon működni, szükséges volt kijelölni a felekezeteknek ezt a körét: ehhez a szabályozás a történelmi népegyházak kiemeléséhez nyúlt vissza (bár a ténylegesen bevett egyházaknak minősülő felekezetek köre végül jóval szélesebb lett azoknál).

¹⁴ Csiziné dr. Schlosser Annamária: *Az egyházak jogalanyisága*. Doktori értekezés, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Budapest, 2011. 40–46.

¹⁵ 1947. évi XXXIII. törvénycikk a bevett és az elismert vallásfelekezetek között az elismert vallásfelekezetek hátrányára fennálló különbségek megszüntetéséről

¹⁶ Köbel Szilvia: *Az Állami Egyházügyi Hivatal működése az újjászervezéstől a megszűnésig (1959–1989)*. *Magyar Közigazgatás*, 2001/10. 608–618.

¹⁷ 1990. évi IV. törvény a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról, 1.§; 2.§ (1); 15.§ (3)

¹⁸ 1990. évi IV. törvény, 15.§ (1)

¹⁹ 1990. évi IV. törvény, 16.§ (1)

²⁰ 2011. évi törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról, 9.§ (1)

2. A vallásszabadság nemzetközi szintű garanciái

2.1. A lelkiismereti és vallásszabadság az Emberi Jogok Európai Egyezményében

Az Európa Tanács államai által 1950-ben elfogadott Emberi Jogok Európai Egyezménye kiemelt jelentőségű az alapjogok deklarálása szempontjából: nemcsak azért, mert az egyik legkorábbi, az emberi jogokat átfogóan garantáló dokumentum, hanem azért is, mert Európában ez az egyezmény biztosítja a későbbi, emberi jogokkal kapcsolatos nyilatkozatok hátterét.²¹ Kiemelendő, hogy az Egyezmény alapján ítélkező Emberi Jogok Európai Bírósága rendkívül gazdag joggyakorlattal rendelkezik, melyből a Magyarországgal kapcsolatos eljárás a későbbiekben kerül bemutatásra.

Az Egyezmény 9. cikke mondja ki a vallás és a lelkiismeret szabadságát. Az első bekezdés első fordulata („Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz”) *abszolút és feltétlen* jogot garantál: az államnak nincs joga beavatkozni, például kikényszeríteni az egyéntől, hogy változtassa meg vallási, felekezeti hovatartozását.²² A második fordulat („valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát”) a hitbéli meggyőződés szabad gyakorlását biztosítja, amely viszont *nem abszolút*: jogszabály megfelelő indokok alapján korlátozhatja. Ilyen indok lehet a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, mások jogainak és szabadságainak védelme. A gyakorlat további korlátot állít fel a vallás szabad gyakorlását illetően azzal, hogy tiltja az olyan térítést, amely hallgatására az egyén alárendelt pozíciója miatt köteles. A térítés tehát csak olyan személyeket vehet célba, akik önkéntesen hallgatják azt.²³

Fontos megjegyezni, hogy az Egyezmény 9. cikke mind pozitív, mind negatív oldalról garantálja a jogot. Nem csupán a vallás szabadságát deklarálja, hanem védelem alá helyezi az egyéb, nem-vallásos világnézeti meggyőződéseket is. A beavatkozástól vagy korlátozástól való mentesség garanciája mellett pozitív állami kötelezettségek, tevőleges magatartások előírásával biztosítja a jog szabad gyakorlásához megkívánt feltételeket is. Ilyen például, hogy az államnak jogi státuszt kell biztosítania az egyházaknak, ami lehetővé teszi számukra, hogy más szervezetekhez hasonló, a saját tevékenységükhöz igazodó jogviszonyok alanyai lehessenek.

A lelkiismereti szabadságot, az olyan, nem vallási jellegű meggyőződéseket is védelmezi, mint az ateizmus, szkepticizmus, illetve az agnoszticizmus. A lelkiismereti és vallásszabadság joga tehát a vallási meggyőződéshez vagy annak hiányához való jogot, illetve a vallás gyakorlásához vagy nem gyakorlásához való jogot is garantálja.²⁴ A lelkiismereti szabadság tehát szélesebb körű a vallásszabadságnál, hiszen beletartozik a vallásos világnézet mellett az ateista vagy más, vallási szempontból közömbös világnézet, sőt, tágabb értelemben a politikai meggyőződés is.²⁵ A negatív védelem további eleme a jog ahhoz, hogy az egyén lelkiismereti meggyőződésével ellentétes magatartást ne tanúsítson. Ez különösen a katonai szolgálat teljesítésével kapcsolatban nyer értelmet, hiszen vannak olyan vallások, amelyek előírják ennek tilalmát. A Bíróság elfogadja a katonai szolgálat megtagadását, ha az erős, meggyőző indokokon – például vallási tilalmon – alapszik. További kérdést vet fel a kötelező

²¹ Vö. például az Európai Unió Alapjogi Chartája (2000, Nizza), az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet Bécsi Dokumentuma (2011)

²² Lásd: IVANOVA kontra BULGÁRIA (*Application no. 52435/99*) ÍTÉLET, STRASBOURG, 2007. április 12.

²³ LARISSIS ÉS MÁSOK kontra GÖRÖGORSZÁG (*Application No. 140/1996/759/958–960*) ÍTÉLET STRASBOURG 1998. február 24.

²⁴ Guide on Article 9 of the European Convention on Human Rights – Freedom of thought, conscience and religion. Updated on 30 April 2019. 11.

²⁵ Halmai – Tóth: i.m. 538–539.

iskolai oktatás során megjelenő, vallási meggyőződéssel ellentétes magatartás megítélése. Ebben az esetben is szigorúan és kizárólag olyan érvekre lehet támaszkodni, amelyek a vallás tanításain alapulnak, egyéb – nem erkölcsi-vallási jellegű – okra hivatkozással nem lehet megállapítani a 9. cikk megsértését.

Érdeemes megjegyezni, hogy a vallásszabadság egy kétdimenziós természetű jog: egyik értelemben mint egyéni alapjog beszélhetünk róla, s a lelkiismereti szabadság „tárgy szerint nevesített változatának”²⁶, annak egy szeletként foghatjuk fel. Ádám Antal szerint olyan részjogosítványok tartoznak ide – a teljesség igénye nélkül –, mint a vallás megválasztása, megváltoztatása, elhagyása, nyilvános gyakorlása, oktatása, egyház alapítása vagy az egyházi életben való részvétel. A vallásszabadság e dimenziójának alanya annak lelkiismereti jellegéből fakadóan kizárólag természetes személy lehet. Másrészt pedig, a vallásszabadság kérdésének intézményi vetülete is van, tekintve annak kollektív, intézményi oldalát, amely a hitélet közösségi gyakorlásának színteréhez, az egyházhoz kötődik. A lelkiismereti és vallásszabadság intézményi dimenzióján az egyházaknak az államhoz való viszonyát, valamint a vallási közösségek autonómiájának elismerését értjük.²⁷

A pozitív garanciák lényegében a lelkiismereti meggyőződéshez, illetve annak kinyilvánításához való jogot biztosítják. Ebbe beletartozik a vallási szertartások végzése, e célból helyiségek létesítése és fenntartása; a szertartások végzéséhez szükséges tárgyak megszerzése és használata; jótékonyági vagy humanitárius intézmények létrehozása és fenntartása; a vallásról/meggyőződésről szóló írás, annak nyomtatása, terjesztése; a vallási nézetek oktatása; pénzügyi és egyéb hozzájárulások kérése és elfogadása; tisztségviselők megválasztása, kinevezése; pihenőnapok megállapítása és betartása, illetve az egyénekkel és más közösségekkel való kapcsolattartás nemzeti és nemzetközi szinten.²⁸

De vajon honnan tudhatjuk, hogy pontosan milyen vallásokat, világnézeti-erkölcsi felfogásokat védelmez az Egyezmény? Mivel az Egyezmény nem igazán nyújt támpontot, a kérdésre a választ az Emberi Jogok Európai Bírósága által kiadott, az esetjog alapján összeállított Útmutatóban kell keresnünk. Ezen tanulmány három kategóriát állít fel, amelyek alapján a vallások védelemben részesülnek: az elsőbe azok tartoznak, amelyek ezeréves vagy több évszázados múltra tekintenek vissza, mint például a buddhizmus, a kereszténység, a hinduizmus, a judaizmus, az iszlám, a taoizmus vagy a szikhizmus. Másrészt, az új vagy relatíve új vallások követőit, így a Jehova Tanúit vagy a mormonokat is védi az Egyezmény. Végül pedig a nem-vallási, inkább filozófiai jellegű felfogásokban „hívők” kategóriáját állíthatjuk fel. Ide tartoznak a pacifisták, az abortuszt ellenzők csoportja vagy az azonos neműek legális házasságát ellenző aktivisták.²⁹ Az Egyezmény 9. cikke attól függetlenül alkalmazandó a fentebb említett vallási-filozófiai felfogások követőire, hogy azokat a nézeteket az adott állam vajon vallásként elismeri-e a belső jogában vagy sem.

2.2. A Magyar Keresztény Mennonita Egyház és Társai kontra Magyarország

Az Egyezmény 9. cikkel kapcsolatos legfontosabb, Magyarországot érintő EJEB döntés a *Magyar Keresztény Mennonita Egyház és Társai kontra Magyarország ügyben* hozott ítélet,³⁰ amely ügy során a vallás kollektív gyakorlásának problémája merül fel, valamint az állam azon kötelezettsége, amely alapján köteles lehetőséget teremteni a vallási közösségek megfelelő

²⁶ Ádám Antal: A vallásszabadság összetevői. *Társadalmi Szemle*, 1994/5. 29–39.

²⁷ Halmai – Tóth: i.m. 531–532.

²⁸ 1981-es ENSZ Nyilatkozat

²⁹ Guide, 9.

³⁰ MAGYAR KERESZTÉNY MENNONITA EGYHÁZ ÉS MÁSONK kontra MAGYARORSZÁG ÜGY (70945/11, 23611/12, 26998/12, 41150/12, 41155/12, 41463/12, 41553/12, 54977/12 és 56581/12 sz. kérelmek), ÍTÉLET, STRASBOURG, 2014. szeptember 9.

működésére. Előjáróban fontos kiemelni, hogy az ítélet tárgyát képező magyar egyháztörvény a – fent idézett – kapcsolódó modellt követi.³¹ Az Alaptörvényben meghatározott bevett egyházak körét a 2011. évi CCVI. törvény határozza meg. Az új törvény több, korábban bevett egyházi státuszt élvező egyházat fosztott meg ezen státuszától, amelyek arra kényszerültek, hogy új elismerési eljárást kezdeményezzenek, vagy egyesületté alakuljanak át, vagy jogutód nélkül szűnjenek meg. Az Alaptörvény 2013. április 1-jén hatályba lépett negyedik módosítása az Alaptörvénybe emelte az Országgyűlés speciális egyházi jogállás megadására vonatkozó jogkörét. A módosítás bevezette az „egyházak”, valamint a „vallási tevékenységet végző egyéb szervezetek” fogalmát: egyháznak azon szervezetek minősültek, amelyekkel az állam közösségi célok elérése érdekében együttműködik.³² Az egyházak kérelmezték az egyházként való bejelentést, de a kérelmek elutasításra kerültek.

Az érintett egyházak közül többen az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordultak.³³ Bár a Bíróság Magyarország álláspontját – a közérdekre való hivatkozást, amely jelen esetben az állami pénzekkel való visszaélés megakadályozása volt – elfogadta, azt nem tartotta arányosnak, hiszen a Bíróság szerint a korlátozás szigorúbb volt, mint az elérendő cél.³⁴ A szabályozás értelmében ugyanis csak a bevett egyházak jogosultak a hívek rendelkezése szerinti 1%-os személyi jövedelemadó-felajánlásokra, és az azokhoz igazodó állami támogatásokra. Az eljárás során a magyar kormány kifejtette, hogy a szigorú rendelkezés bevezetésére azért volt szükség, hogy véget vessen az ún. „egyház business” jelenségnek, amely során valódi vallásos tevékenység végzése nélkül, csupán állami támogatások megszerzésére hoztak létre egyházi jogállású szervezeteket. Ezen egyházak célja szociális és oktatási intézmények fenntartása, illetve akár személyes haszonszerzés volt. A kormány – tekintettel a csökkenő költségvetési forrásokra és az egyházak korábban nem látott nagy számára – megalapozott indoknak találta a visszaélések megszüntetése céljából megalkotott új szabályozást.³⁵

A probléma komplexitását, a döntés nehézségét mutatja, hogy a határozathozatal nem volt egyhangú (5:2 arányban döntöttek), R. Spano bíró különvéleményében ki is fejtette, hogy nem látja bizonyítottnak, hogy a magyar állam az Egyezmény 9. cikkét megsértette volna, hiszen számukra továbbra is biztosította a vallásszabadságot, nem kívánta az egyházat megszüntetni, csupán besorolásukat változtatta meg, s nem fenyegette őket a megszűnés veszélye. Az ítélet kimondta, hogy a magyar szabályozás megkülönböztető jellegű volt, és a szabályozás nem felelt meg a semlegesség követelményének.³⁶

A döntés eredményeképpen a magyar Országgyűlés később – a 2011. évi CCVI. törvény módosításáról szóló 2018. évi CXXXII. törvénnyel – módosította a törvényt: a vallási egyesület mellett a nyilvántartásba vett egyház, a bejegyzett egyház és a bevett egyház státuszát vezette be, sőt mindegyik egyházat feljogosította a személyi jövedelemadó 1%-ának gyűjtésére.

³¹ Magyarország Alaptörvénye, VII. cikk (3)-(4): „Az állam és a vallási közösségek különváltan működnek. A vallási közösségek önállóak. Az állam és a vallási közösségek a közösségi célok elérése érdekében együttműködhetnek. Az együttműködésről a vallási közösség kérelme alapján az Országgyűlés dönt. Az együttműködésben részt vevő vallási közösségek bevett egyházként működnek. A bevett egyháznak a közösségi célok elérését szolgáló feladatokban való részvételükre tekintettel az állam sajátos jogosultságokat biztosít.”

³² 2011. évi CCVI. törvény, 9/G.§ (1)

³³ A Mennonita Egyház kérelmét az alábbi egyházak kérelmével vonta össze a Bíróság: Örök Élet Egyháza, Árpád Rendjének Jogalapja Tradicionális Egyház, Dharmaling Magyarország Buddhista Egyház, Fény Gyermekei Magyar Esszénus Egyház, Mantra Magyarországi Buddhista Egyháza, Szangye Menlai Gedün, A Gyógyító Buddha Közössége Egyház, Univerzum Egyháza, Usui Szellemi Iskola Közösség Egyház, Út és Erény Közössége Egyház.

³⁴ MAGYAR KERESZTÉNY Mennonita Egyház és mások kontra Magyarország Ügy, Ítélet, Strasbourg, 2014. szeptember 9.

³⁵ MAGYAR KERESZTÉNY Mennonita Egyház és mások kontra Magyarország Ügy, Ítélet, Strasbourg, 2014. szeptember 9. 62–63.

³⁶ MAGYAR KERESZTÉNY Mennonita Egyház és mások kontra Magyarország Ügy, Ítélet, Strasbourg, 2014. szeptember 9. 115.

A különvélemény rámutatott Magyarország és az egyházak viszonyának történeti hátterére is: a kommunizmus időszaka alatt számos egyház működött egyesületi formában, s az állam jelentős mértékű juttatásokat biztosított ezen egyházak számára is – ez a gyakorlat a magyar állam részéről bevett gyakorlatnak tekinthető.³⁷ Az Alaptörvény rendelkezése arra enged következtetni, hogy az állam – azzal, hogy az egyházak között kategóriákat állít fel: a bevett és a nem bevett egyházak kategóriáját – visszatér az 1895-ös törvényekben érvényesülő kapcsolódó modell koncepciójához, hiszen történelmi okokból kifolyólag több nagyobb egyház működik az országban. Az a tény azonban, hogy Magyarország nem biztosítja ugyanazon kereteket mindegyik egyház számára, azt jelenti, hogy az állam elutasítja a radikális elválasztás modelljét, hisz az Alaptörvény szerint a keresztény kultúra védelme az állam kötelezettsége.³⁸

Következtetések

Napjainkban a lelkiismereti és vallásszabadság olyan, széleskörűen – mind nemzeti, mind nemzetközi szinten – biztosított alapjog, amely szabályozása iránti igény egészen korán, jóval a felvilágosodás előtt megjelent. Az Egyezmény aláírásához azonban hosszú út vezetett, amelynek első lépcsőfoka kétségtelenül az 1568. évi, Tordán ülésű magyar országgyűlés által alkotott tolerancia-törvény volt. Míg Nyugat-Európa vallásháborúkkal küzdött, a magyar államvezetés olyan békés, az ország vallási pluralizmusát szem előtt tartó jogi megoldáson gondolkodott, amely több száz évre meghatározta a vallásszabadság kérdésének szabályozását. Egyrészt felismerte, hogy a vallási megosztottságot nem mélyíteni kell, hanem a belőle fakadó konfliktusokat egymás kölcsönös tiszteletével és elismerésével feloldani, s ezt jogi eszközökkel, törvénnyel biztosítani. Másrészt pedig a tolerancia elvének érvényesítésével – amely napjaink demokratikus jogállamaiban is alapvető érték – utat mutatott a későbbi jogalkotás számára. Úgy vélem, a tordai törvény kikövezte az utat nemcsak a jelenleg hatályos egyháztörvény, hanem az Egyezmény 9. cikke számára is. Bár a jog azóta kiszélesedett, már nem toleranciáról, hanem minden felekezetre és nem vallásos jellegű meggyőződésre kiterjedő lelkiismereti és vallásszabadságról beszélhetünk, megállapíthatjuk, hogy a tordai törvény a saját korában felmerülő kihívásokra megfelelően reagált. A pluralizmus fokozódása azonban ahhoz vezetett, hogy univerzális szinten – ahogyan az Egyezményben is megjelenik – már nem lehetett néhány felekezetet kiemelni – ez azonban már a XX-XXI. század egyik kihívása.

Véleményem szerint az 1568-as országgyűlésen megalkotott tolerancia-törvény – amellet, hogy lerakta az alapjogok egyetemes szintű deklarációjának alapkövét – a magyarországi állam–egyház viszonyának alapvető koncepcióját is megerősítette. Bár napjainkban a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadsága minden világnézeti felfogást, felekezetet megillet, a tordai törvényhez hasonlóan a hatályos magyar jog is kiemel bizonyos egyházakat, ám ezzel az egyének alapvető joga – a vallás megválasztása és gyakorlása – nem sérül. Magyarországon a történelmi hagyományoknak köszönhetően bizonyos egyházak az állammal együttműködhetnek, s a hatályos törvény ezt a több évszázadon át fennálló rendszert vetíti le a mai viszonyokra: a nemzetközi jogfejlődésnek köszönhetően Magyarországon is deklarációra került a vallás szabadságához való jog, amelyet az Egyezmény 1992-es aláírása is bizonyít, ám a nemzeti szabályozás a hagyományos kapcsolódó modell elvét követve alakítja ki a lelkiismereti és vallásszabadság hazai koncepcióját.

³⁷ R. SPANO bíró Különvéleménye, 1–12.

³⁸ Magyarország Alaptörvénye, R) cikk (4)